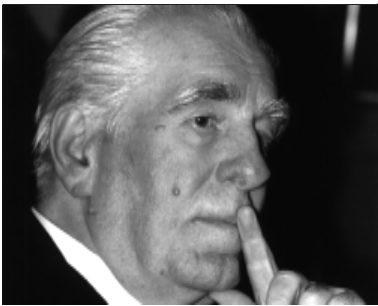

Ніл Гілевіч

...колькі навокал тых,
у каго ні маральнай адказнасці,
ні добрай волі, ні тонкай і гуманнай душы!...

«Пры крыніцах гаючае вады»

Ахвяра канібальнай расправы

Замест дакладу на канферэнцыі

Тое, што я насъмеліўся прапанаваць вашай увазе, – гэта не даклад і не паведамленьне, яно не праходзіць па разраду ні літаратуразнаўства, ні крытыкі, гэта – разрозьненыя, і, баюся, досыць сумбурныя думкі, спароджаныя, прызнаюся, болям, які апошнім часам ніяк ня хоча мяне адпусьціць.

Два тыдні назад 29-га верасьня апублікаваў у газеце «Народная воля» свой роздум, выкліканы кнігай-альбомам Л.У.Маракова «Валеры Маракоў», якому я даў назву «Гэта быў самы што ні ёсьць генацыд». Ня так роздум, як крык душы.. А на другі дзень, 30-га, я атрымаў кнігу М.М.Ількевіча пра арышт, ссылку і сьмерць Адама Бабарэкі. Яе, гэту страшную кнігу, уручыў мне А.К.Каўка, – як я зразумеў, з мілай ласкі Алесі Адамаўны Бабарэкі, дачкі пісьменьніка. Кніга М.М.Ількевіча яшчэ раз, што называецца, працягла наскрозь душу – настолькі балюча яе чытаць, настолькі жалівым паўстае ва ўсьведамленьні той час – час безагляднай, канібальскай, ці па-нашаму, людаедскай расправы над цьве-

там беларускай інтэлігенцыі, над інтэлектуальнай і духоўнай элітай нацыі. Тысячы людзей – лепшых людзей, самых лепшых! – на працягу ўсяго некалькі гадоў – былі выхаплены з жыцця, гвалтам адарваны ад дому, ад родных і блізкіх, і – або расстраляны, або зьвезены за сьвет на катаргу, або і так, што спачатку зьвезены, а тады і там, у ссылцы, схопленыя і расстраляныя. Саслаць на пакуты, на маруднае духоўнае ўмярцьвеньне бальшавіцкім апрычнікам было мала – ім трэба была кроў, сьмерць фізічная і неадкладная. Трагічны лёс Адама Бабарэкі ёсьць увасабленьне трагічнага лёсу беларускай літаратуры і наогул беларускага народу, беларускай нацыі. Усё жыццё яго – ад пачатку да канца – трагедыя. Было некалькі гадоў – з 1921 па 1929 – якія можна назваць *Luce de intervalle* – сьветлай паласой, ды і то адносна сьветлай, вельмі адносна! У такой меры, у якой гэта была сьветлая паласа ў гісторыі беларускай літаратуры і культуры, беларускага нацыянальнага адраджэньня.

Прыгадайма яго дзяцінства: бядота, нэндза, хвароба і дачасная сьмерць бацькі, сьмерць братоў і сясьцёр у маленстве, бязбацькаўшчына... І якая пры гэтым цяга да вучобы, да кнігі, да асьветы, да культуры, якое, накіраванае лёсам, прадчуваньне сваёй чалавечай місіі! Затым: рэвалюцыйныя вихуры, грамадзянская вайна, зьявольнае і катаваньне польскімі акупантамі... Ды якое катаваньне! Ці выразалі чырвоную зорку на сьпіне партызана Бабарэкі, ці так хвасталі бізуном, што адпалі шматкі скуры – так ці так, але сьлед застаўся назаўсёды... А затым, нарэшце, – універсітэт і праца. Дзевяць гадоў творчай працы. Толькі дзевяць. А ў галіне крытыкі – і ўсяго шэсьць: з 1924 па 1930. Якая павінна быць працаздольнасьць, якая апантанасьць ідэяй, якая інтэнсіўнасьць гарэньня душы і сэрца, каб столькі напрацаваць! У пазэі гэта лічыцца амаль нармальным, ва ўсякім разе – прыкладаў такой інтэнсіўнасьці гарэньня мноства, а ў крытыцы – выпадак вельмі рэдкі, надзвычай рэдкі!.. У кнізе У. Конана пра Адама Бабарэку гэта азначана вельмі дакладна і ёмка: напружанасьць і трагічная паскоранасьць ва ўсім. Трагічная паскоранасьць! Менавіта – трагічная. Гэта – калі творца як-бы прадчувае неабходнасьць прысьпешыць сябе самога, калі дзесьці ў падсьвядомасьці як бы штось прамаўляе; сьпяшайся, бо табе адпушчана мала, бо каты твае і тваёй Бацькаўшчыны ўжо занесьлі сякеру і вялікага часу табе не дадуць. Чаму ім патрэбна твая сьмерць, чаму ты ім замінаеш? А хіба ты ня ведаеш чаму? Ты занадта шануеш тое, што яны паганяць і гнюсяць, – і яны табе гэтага не даруюць. Ты занадта любіш тое, што яны ненавідзяць, – і яны табе гэтага не даруюць. Табе Бог даў занадта шмат розуму і таленту, а ім ня даў амаль нічога, – і гэта іх прыводзіць у шаленства, і яны табе гэтага не даруюць. У згаданай кнізе У.М.Конана ёсьць такі пажар: «пачуцьцё высокай маральнай адказнасьці, добрая воля, тонкая і гуманная душа – вось якасьці, без якіх уваход крытыка ў літаратуру павінен быць забаронены». Гэтымі якасьцямі быў у высокай меры надзелены крытык Адам Бабарэка. Але колькі навокал тых, у каго ні маральнай адказнасьці, ні добрай волі, ні тонкай і гуманнай душы!.. Ды і наогул ніякай душы, – дзе ўжо там тонкай!

Філосафы кажуць: нічога ў гэтым жыцці няма выпадковага... Не выпадкова і тое, што Адам Бабарэка вызначаўся глыбокай унутранай культурай, маральнасьцю і інтэлігентнасьцю. Калісьці для мяне было вялікай нечаканасьцю даведацца, што да БДУ ён меў рэлігійную адукацыю – закончыў бурсу, а затым духоўную семінарыю. У нас звычайна гэтыя школы кваліфікаваліся з мінусавым знакам. Думаю, дарэмна. Бо што датычыць выхаваньня... Ва ўсякім разе, абсалютызаваць нельга. У гісторыі беларускай літаратуры ХХ стагоддзя – выпадак рэдкі, хаця і не адзінакавы. Ці пра многіх яго равесьнікаў, яго сучасьнікаў можна напісаць: ён верыў у Бога? А Бабарэка верыў. Вера ў Бога і вера ў Беларусь

у яго спалучыліся... Вера ў Беларусь з Богам у душы... У Беларусь – не бязбожную, а ў Беларусь, над якою ёсьць Бог, у Беларусь, у душы якой ёсьць Бог, яшчэ не да канца вытраўлены. Так, сьвятаром Бабарэка ня стаў, стаў настаўнікам бязбожніцкай савецкай школы, а затым – творцам бязбожніцкай савецкай літаратуры, але, але!.. І трэба помніць менавіта пра гэтае «але». Бо за ім стаіць вельмі многае. За ім – непераможная любоў да літаратуры, такая, ж, як і непераможная любоў да Беларусі. За ім – сумленнасьць, шчырасьць, высакароднасьць, ці, лепш сказаць, сапраўдная прыродная і набытая шляхетнасьць. Ва ўсе часы, і нават у самыя горшыя, былі, ёсьць і будуць людзі, непераступны маральны кодэкс якіх, жыцьцё якіх – паўстаюць сьветачамі для іншых. Чаму менавіта пра гэта мы мусім помніць і думаць? Ды таму, што ў трагічнай гісторыі нашай літаратуры і наогул у гісторыі нашага народу гэтага самага трагізму магло б быць значна менш, калі б у грамадстве сьвядома і мэтанакіравана культывавалася б шляхетны пачатак, калі б чалавека з самага маленства вучылі адрозьніваць, дзе дабро, а дзе зло.

Жыцьцёвы лёс Адама Бабарэкі і пасьмяротны лёс яго спадчыны прымушае думаць у гэтым кірунку. І ня толькі Бабарэкі, а і сотняў, і тысячаў іншых выдатных талентаў, каму ворагі беларушчыны не далі зрабіць тое, што яны маглі зрабіць і зрабілі б для Беларусі, для адраджэньня і ўзвышэньня Бацькаўшчыны. Ёсьць і прычыны іншага, чыста літаратурнага парадку, чаму імя Адама Бабарэкі не займае належнае месца ў нацыянальным пантэоне.

«Спадчына Адама Бабарэкі, як і іншых, піша ў сваёй кнізе У.М.Конан, па нейкіх аб'ектыўных прычынах, ці проста з-за нашага нядбальства яшчэ ня стала актыўным фактарам сучаснай беларускай культуры». Хачу прыпыніцца на першым: «па нейкіх аб'ектыўных прычынах». Так, гэтых прычынаў, напэўна некалькі, але адна з іх для мяне зусім відочная – гэта недаацэнка жанру крытыкі як менавіта «фактара беларускай культуры», фактару жывога літаратурнага працэсу. Хачу падкрэсьліць: недаацэнка Адама Бабарэкі ў літаратурным працэсе 20-х гадоў – ад недаацэнкаў жанра літаратурна-мастацкай крытыкі ўвогуле. І ваш пакорны слуга ў манаграфіі пра паэзію «Маладняка» таксама дапусьціў у гэтым плане вялікі пралік. Праўда, манаграфія пісана ў канцы 50-х, гэта значыць сорок гадоў назад, яшчэ ня вельмі вопытным літаратарам і дасьледчыкам, але я мушу пра гэта сказаць, бо хачу, каб такія пралікі не дапускаліся сёньня іншымі, каб, дасьледуючы сучасны літаратурны працэс, дасьледчыкі не забывалі, не пакідалі ў баку постаці выдатных крытыкаў і літаратуразнаўцаў. Калі ў кантэксьце нашай сёньняшняй размовы можна пакарыстацца такім словам, дык я скажу, што спадчыне Адама Бабарэкі ў нас з аднаго боку пашанцавала: пашанцавала, што за яе дасьледваньне ўзяўся ў свой час і напісаў выдатную манаграфію У.М.Конан. Тое, што выходзіць з-пад пярэ Конана, памечана метай найвышэйшай якасьці, – усё, за якую б тэму нашага літаратурнага і ўвогуле духоўнага жыцьця ён ні браўся пісаць. Але, паўтараю, пашанцавала толькі з аднаго боку, а з другога боку ... А з другога – сама спадчына крытыка, яго артыкулы і рэцэнзіі да гэтага часу, на вялікі жаль, ня выдадзены. Вядома, мы знойдзем і апраўдальнае вытлумачэньне, гэта мы ўмеем, і аднак жа – шкада, вельмі шкада, што сёньняшні чытач ня можа ўзяць у рукі ягоную кнігу, – з добраю прадмай і грунтоўным каментаром. Гадоў дзесьць, можа, трохі больш назад, у нас было пачалося – і досыць актыўна пачалося – вяртаньне літаратурнай спадчыны да паслуг новымі пакаленьням чытачоў. На жаль, справа гэтая ў апошні час вельмі і вельмі прытармазілася, зьведзена да мізеру. Чаму? Па якіх прычынах? А ўсё па тых самых – па якіх не хацелі нашы дабрадзеі і 70 гадоў назад, каб сэнс жыцьця і творчасьці такіх людзей, як Адам Бабарэка, стаўся сэсам жыцьця і стваральнай дзейнасьці ўсяго беларускага народу. Ім, нашым дабрадзеям, усё яшчэ здаецца, што адбылася прыкраса памылка ў гісторыі славянства і ўсё яшчэ можна адкруціць

назад. Але хіба прыход у культуру чалавецтва такіх асобаў, такіх творцаў, як Скарына, Сапега, Дунін-Марцінкевіч і Багушэвіч, Купала і Колас, Багдановіч і Гарэцкі, Гарун і Ластоўскі, – можа быць гістарычнай памылкай? У працягу пералічаных вялікіх імёнаў сьвеціцца і слаўнае імя Адама Антонавіча Бабарэкі.

1999, кастрычнік.

А праз яго – і да Беларусі

Уклад Васіля Быкава ў мастацкую і духоўную скарбніцу беларускага народу – велізарны. З напрацаванага ім у галіне прозы і публіцыстыкі паўстае творчая постаць наколькі магутная, настолькі і яркая, непаўторна-самабытная. З імем Быкава зьвязаны плённы працэс пераарыентацыі і беларускай і ўсёй былой савецкай літаратуры на новыя ідэйна-эстэтычныя і духоўна-маральныя вехі. Зрэшты, гэта можна было б назваць і вяртаньнем да страчанага, да таго, што было глыбокай ідэйна-мастацкай сутнасьцю класічнай рэалістычнай літаратуры, але цяжкае вяртаньне на новы гістарычны этап ёсьць, канешне ж, і крок наперад. І Быкаў такі крок зрабіў.

Ужо яго першыя аповесці і апавяданьні прагучалі як свайго роду імператывы: годзе хлусіць! У літаратуры трэба жыць праўдай і толькі праўдай, якая б горкая, якая б страшная яна ні была. Ні ў якім разе і ні ў якой меры літаратура не павінна стварацца па рэцэптах афіцыйных ідэолагаў, палітыкаў, тэарэтыкаў. Яе існаваньне павінна быць абсалютна незалежным. Толькі ў такім разе яна можа нешта значыць і апраўдаць сваё назначэньне.

Сказаўшы гэта, трэба аднак сказаць і другое. Трэба аддаць належнае таму гістарычнаму часу, калі феномен Быкава стаў магчымы. Гэта – знакамітыя 60-я. У так званыя сталінскія часы Быкаў такі, які ён ёсьць, проста не адбыўся б. Пашанцавала яму і ў тым што побач жылі і працавалі і падтрымлівалі яго такія волаты беларускага нацыянальнага духу, яго старэйшыя пабрацімы, як Пімен Панчанка, Аркадзь Куляшоў, Максім Танк, Іван Мележ, Янка Брыль... Што ў гэты ж час ён адчуваў поціск брацкай рукі сваіх аднаверцаў, сваіх паплечнікаў і аднапалчан у Расіі і ў іншых рэспубліках былога Саюзу. Ды, скажам па шчырасьці – і сваіх паплечнікаў у цэлым сьвеце, асабліва – у Еўропе.

У маім разуменьні, адна з вызначальных рысаў прозы Быкава — прытчавасьць, – ня ведаю, як назваць гэта іначай. Прытчавасьць як спосаб мастацкага абагульненьня, які дазваляе сфакусаваць увагу чытача на галоўным. Гэта – форма мастацкай тыпізацыі рэчаіснасьці, гэта тое, што адрозьнівае высокае рэалістычнае мастацтва ад апісальнага, фатаграфічнага, паўзучага рэалізму. Зрэшты, будзем помніць, што карані прытчавасьці – у нацыянальным фальклору і ў старажытнай – ад антычных часоў – сусьветнай літаратуры. Быкаў не бытапісальнік, Быкаў – рэаліст-мысьляр, мастацкі філосаф, ён пісьменьнік, так бы мовіць, канцэптуальны, ён ахоплівае думкай самыя істотныя асаблівасьці і тэндэнцыі разьвіцьця грамадства, чалавека і чалавецтва. Невыпадкава, з яго творчасцю знаёмяць студэнтаў у многіх кутках Еўропы, яе дасьледуюць, вывучаюць філолагі розных краінаў сьвету. Дзякуючы Быкаву нашая вядомасьць у сьвеце стала нашмат шырэйшай, аўтарытэт нашай літаратуры, нашай нацыянальнай культуры стаў больш высокі. У час сваіх замежных камандзіровак я не аднойчы быў сьведкам шчырай павагі і любові тамашніх чытачоў да Быкава, а праз Быкава – і да нашай Бацькаўшчыны, да Беларусі. Што і казаць, у такія хвіліны было і радасна, і сьветла на душы ад пачуцьця гордасьці за земляка і сябра.

Так, імя Быкава дае нам, яго суайчыньнікам і нашай краіне Беларусі права паганарыцца. На жаль, ганарыцца і радавацца за свае таленты мы, баларусы, ня

ўмеем. І ўдзячымі быць таксама ня ўмеем. Чаго варты факты, што да гэтага часу Быкаў не зьяўляецца правадзейным членам АНБ. Гэта магчыма толькі ў нас, каб пісьменьнік такога маштабу ня меў акадэмічнага званьня. Зрэшты, ня ён першы: бяз званьня акадэміка сышлі ў магілу вялікі мастак слова Іван Мележ, першакласны паэт XX стагоддзя Аркадзь Куляшоў. Гэта мы, беларусы, умеем пра званьні гаварыць, калі маральныя пігмеі не саромеюцца публічна абліваць выдатных людзей нацыянальнай культуры брудам. Дарэчы, грамадзянскае процістаянне Быкава сьвету пігмейства, халуйства і прыстасавальніцтва, сьвету злобы і подласьці, хлусьні і здрады – гэтаксама зьява феноменальная ў грамадскім жыцьці-быцьці Беларусі. І ў гэтым сэнсе Быкаў быў і ёсьць маральнай апорай для многіх-многіх сваіх сучасьнікаў, асабліва – для маладзейшых. Дай яму, Божа, сілы і мужнасьці і надалей трымацца гэтак жа.

1996, жнівень.

Яго слова, як і памяць аб ім, жыве

Пачну з таго, што пры нагодзе і пры народзе сказаў ужо неаднойчы: дай, Божа, каб самі беларусы былі такімі патрыётамі беларушчыны, якім быў беларускі татарын Сьцяпан Хусейнавіч Александровіч.

І ў гэтым пажаданьні перабольшаньня бадай што няма.

Сьцяпан Александровіч, канешне ж, быў добрым сынам сваіх бацькоў, свайго роду-племені, звычаі і традыцыі якога належным чынам шанаваў, але ён быў і верным сынам Беларусі, на зямлі якой нарадзіўся і вырас, мову якой лічыў сваёй роднай з маленства, лёс якой прыняў да сэрца так блізка і так балюча, як толькі і можа прыняць верны сын.

У маю сьведомасьць імя Сьцяпана Александровіча ўвайшло яшчэ ў другой палавіне 1940-х гадоў. Зацікаўлена пільны чытач тагачаснай беларускай перыёдыкі, я зьвярнуў увагу на канкрэтную зьмястоўнасьць публікацый, падпісаных гэтым імем, – перш за ўсё на старонках часопісу «Беларусь» і газеты «Літаратура і мастацтва». У 1951 годзе з родным братам Александровіча Мечыславам мы сталі аднакурснікамі на філфаку БДУ. І праз нейкі час — ня помню, калі дакладна — я пазнаёміўся са Сьцяпанам асабіста, — ён заходзіў зрэдку на факультэт да брата. А ў 1963 годзе Александровіч прыйшоў працаваць на кафедру беларускай літаратуры БДУ — уліўся ў наш малалікі па тым часе «педагагічны калектыў». Бачыліся мы, натуральна, вельмі часта, і я ўсё больш пераконваўся, якога сапраўднага навукоўца і грамадзяніна з вялікай літары мае грамадскасьць Беларусі ў асобе Сьцяпана Александровіча.

Іншы раз, спаткаўшыся на калідоры ў корпусе філфаку, ён затрымліваў мяне і пытаўся: «Ну, чуў навіну? Ужо і свой партыйны часопіс нашы мудрыя дзеячы перавялі цалкам на рускую мову. Спачатку перавялі адрасаваную вясцоўцам «Сельскую газету», брэсцкую «Зару» і «Гродзенскую праўду», а цяпер і свой часопіс. Па-беларуску чытаць ужо развучыліся...» Або: «Бачыў новы статыстычны даведнік Кніжнай Палаты СССР? На, паглядзі. Беларусь па колькасці кніг на сваёй роднай мове на апошнім месцы пасья ўсіх саюзных рэспублік, нават ззаду ў многіх аўтаномных рэспублік РСФСР! Вось да чаго давялі нас кіраўнічкі!...» І пачыналася наша, як і заўсёды, горкая, балючая размова.

Філолаг багатай эрудыцыі і высокага мастацкага густу, Сьцяпан Александровіч быў інтэлігентам у дакладным значэньні гэтага слова, і для яго было немагчыма прымірыцца з тым невуцтвам і дзікунствам, што панавала ў сферы нацыянальна-культурнай палітыкі ў «дзяржаве» БССР. Глыбока дасьведчаны ў гісторыі асьветы і культуры, кнігадрукаваньня і прэсы, міжнацыянальных узаемаад-

носінаў, ён ня мог ня бачыць, што ў нас, у Беларусі многае ў гэтых адносінах робіцца проста не па-людску, што прыгожым фігавым лістком канстытуцыі прыкрываецца гнюсны ў сапраўднасці стан рэчаў — рэальная імпершавіністычная палітыка паступовага зьліцця нацыяў у гэтак званую «новую гістарычную супольнасць — савецкі народ», палітыка няўхільнай мэтанакіраванай асіміляцыі карэнных насельнікаў рэспублік.

Шчыра заклапочаны ў адраджэньні беларускай нацыянальнай мовы і культуры, у праўдзівым асьвятленьні гісторыі Беларусі, Сьцяпан Александровіч непрымірыма ставіўся да хлусні і фальшу ў публікацыях на гэтую тэму. І ня толькі да псеўданавуковых пісаньняў афіцыйна ўзаконеных інтэрпрэтатараў нашай гісторыі, штатных паслугачоў шавіністычна-вялікадзяржаўніцкай палітыкі, але і ў дачыненні да пэўных публікацый калегаў і сяброў, калі тыя або памыляліся, або не знаходзілі ў сабе мужнасьці сказаць праўду, або і спакушаліся магчымасьцю, пакрывіўшы душой, выслужыцца перад начальствам, зарабіць «ачкі». Помню, як у доме творчасці ў Каралішчавічах мы падоўгу гутарылі з ім пра значэньне і ролю ў беларускім адраджэньні «Нашай нівы», яе выдаўцоў і супрацоўнікаў: яго душа была перапоўненая пачуцьцём абурэньня і зьедлівай іроніі ў аднас тых, хто падтрымліваў бальшавіцкую справу над гэтай сьлынным, сапраўды народнай беларускай газетай.

У Александровіча ў поглядах на гісторыю беларускай літаратуры і друку была тая відочная навукова-аб'ектыўная пэўнасьць, якой страшна баяліся фальсіфікатары. Гэта асабліва ясным стала для мяне, калі я прачытаў яго выніковае фундаментальнае дасьледаваньне «Пуцявіны роднага слова» (фактычна — яго доктарскую дысэртацыю), на якое напісаў рэцэнзію для часопісу «Нёман». Там — і сапраўдная навуковасьць, спалучаная з жарам душы патрыёта, і вернасьць нялёгка выпрацаванай канцэпцыі, і шырыня дасьведчанасьці, і малітоўная пашана да факту, і многае іншае, што характарызуе Сьцяпана Александровіча як навукоўца выдатнага, добрасумленнага і глыбокага. Плён ягонай навуковай працы ня страціць сваёй вартасьці ніколі, ён заўсёды будзе грунтоўным і надзейным апірышчам для новых пакаленьняў літаратуразнаўцаў, дасьледчыкаў гісторыі беларускай кнігі і друку, для ўсіх, хто захоча спасьцігнуць пакутлівы шлях духоўнага станаўленьня беларускага народу.

Я гавару пра плён навуковай дзейнасьці Александровіча, а паглядзіце бібліяграфію яго літаратурна-крытычных публікацый, і вы здзівіцеся, колькі ён напісаў рэцэнзій і водгукаў на кнігі беларускіх пісьменьнікаў, літаратуразнаўцаў, гісторыкаў, культуролагаў, — рэцэнзій і водгукаў не фармальных, ня дзеля адчэпнага, а заўсёды зьмястоўных, канкрэтных у ацэнках і заўвагах, нярэдка — востра палемічных, і заўсёды — з адзнакай прафесійнай кампетэнтнасьці. Іх лік бадай што пойдзе на сотні. Незвычайнай працавітасьці быў гэты зусім-зусім нездараўчаны чалавек!..

Да сказанага хацеў бы дадаць, што ў спадчыне Сьцяпана Александровіча ёсьць і творы літаратурна-мастацкія: дзьве аповесці з жыцьця Якуба Коласа («Ад роднае зямлі...» і «На шырокі прастор») і аповесьць пра сваю гаротніцкую адысею ваеннай пары «Далёкія зарніцы».

А яшчэ ня будзем забываць, што каля чатырох дзесяцігоддзяў свайго жыцьця Александровіч ахвяраваў педагогічнай працы — спачатку як настаўнік у школе і выкладчык у бібліятэчным тэхнікуме, а затым як дацэнт і прафесар Белдзяржуніверсітэту. Яго вучнямі і студэнтамі былі многія з тых, хто сёньня ёсьць гонарам нашай нацыянальнай навукі і культуры. Сваю любоў і пашану да роднага слова, да беларускай філалагічнай навукі ён здолеў перадаць і сваім дочкам, — а гэтаксама гаворыць пра многае.

З горкім-горкім шкадаваньнем думаецца: як жа заўчасна зьвяла яго ў магілу

бязьлітасная хвароба. Якой патрэбнай была б сёньня яго прысутнасьць у нашым грамадскім жыцьці, як бы хораша служыла сёньня справе нацыянальна-дзяржаўнага адраджэньня Беларусі яго жывое слова – праўдзівае, разумнае, пераканаўчае!..

1996

“Я вырас пад гарматнымі стваламі”

Нарэшце выйшаў у свет даўгачаканы Трэці том «Анталогіі беларускай паэзіі». Гады тры, калі не чатыры, кажучы мовай выдаўцоў, «знаходзіўся ў вытворчасьці». Паводле выходных дадзеных, “здадзены ў набор” у верасьні 1990-га, падпісаны да друку ў кастрычніку 1992-га. І вось — паявіўся на прылаўках. На тытульным лісьце, як і на календары, — 1993 год.

У аб’ёмістым — на 670 старонак — томе сто трыццаць паэтаў. Тры чвэрці з іх — тыя, што нарадзіліся пасля Вялікай Айчыннай. Ну, а першая чвэрць — былыя падлеткі і дзеці вайны. Паперадзе — падлеткі, якім было ў гады нямецкай акупацыі дзесяць-дванаццаць-чатырнаццаць гадоў. Амаль усе фактычна — юныя партызаны, хоць у атрадах і не былі. Памагалі народным мсьціўцам — як даводзілася, як маглі, але галоўнае, што душой і ўсімі памкненьнямі зусім сьвядома, у адрозьненьне ад малагадовых, былі з імі, з партызанамі, — і ў атрадах у лесе, і ў баявых акцыях. А адразу ж па вызваленьні (лета 1944-га) яны, гэтыя будучыя паэты, — у ліку тых, што былі па сутнасьці адзінаю мужчынскаю сілай у вёсцы, на чые зусім яшчэ неакрэпленыя плечы лёг цяжар першых крокаў аднаўленьня зруйнаванага жыцьця. Гэтая біяграфічная акалічнасьць ня толькі сфарміравала адметны склад чалавечага характару, грамадзянскага аблічча кожнага з іх, але і падвызначыла на цэлыя дзесяцігоддзі асноўныя тэмы, вобразы і матывы творчасьці.

Чыстагалосым запявалам гэтай кагорты паэтаў — былых падлеткаў вайны — у маім уяўленьні заўсёды значыўся і працягвае ім быць Сьцяпан Гаўрусёў. Яго першы выхад да чытачоў адбыўся ў лютым 1948-га, калі паэту-пачаткоўцу не было і сямнаццаці. Верш называўся «Клён», а надрукаваны ён быў у газеце «Літаратура і мастацтва». Пад прозьвішчам аўтара значылася: вучань 7-га класа, Дрыбінскі раён. (У той год Сьцяпан закончыў сямігодку). Помню той нумар «ЛіМа», тую публікацыю. (Побач быў верш Івана Навуменкі «Брыгадзір»). Уражаны я быў надзвычай. Па-першае, верш сямікласніка, напэўна, майго ровесніка, — на старонках пісьменьніцкай газеты! Здрава! Гонар ды яшчэ які! Па-другое, сам верш надта, здалося мне, моцна складзены.

Спакойна вецер у гары
Гуляе, як калісьці.
І сонца льецца з вышыні
У бронзавае лісьце.

Праз пяць гадоў мы з ім спаткаліся, пазнаёміліся, пасябравалі. Вельмі спадабаўся ён мне сваёй шчырасьцю, адкрытасьцю, шырокасьцю натуры, цьвёрдасьцю і рашучасьцю характару. Яго верш 1949-га году «Атэстат сталасьці» заканчваўся такімі баявітымі праграмнымі радкамі:

Я дайду, куды дайсьці мне трэба.
Я зраблю, што я зрабіць быў рад.
Сьведкаю — бязвоблачнае неба, —
Сталасьці Радзімы атэстат.

Нас збліжала і рамантычная ўзьнёсласьць таго, што выходзіла з-пад пяра, і непахісная вернасьць ідэалам нашай камсамольскай маладосьці, і максіmalісцкая непрымірымасьць да абыватальскай затхласьці, да гнільцы і пошласьці. Адна за адной паяўляліся ў часопісах і газетах новыя падборкі яго вершаў, а ў 1955-м выйшла ў сьвет і першая кніга паэзіі «Паходныя кастры». У ёй выразна гучалі дзьве тэмы. Першая — водгульце Нашай Перамогі, непагасная памяць аб Вялікай Айчыннай Вайне, аб яе героях і яе ахвярах.

І сонца вар, і пыл дарожны,
І сад у ранішняй расе...
Ці прыкмячаеш, падарожны,
Братоў магілы ля шасэ?

Другая тэма — радасьць жыцьця ў міры і спакоі, у шчаслівых клопатах пра нашчадкаў, якім трэба падарыць гэты сьвет «з усёю красой і прасторам».

Ты выйдзеш з дзіцём на руках
У сад пасья шумнага ліўня.
Ірдзяцца на дужых суках
Крамяныя яблыкі жніўня.

У 1959-м Сьцяпан Гаўрусёў выдаў кнігу «На грэбнях хваль», а ў 1963-м — «Шчодрасьць». І ў адной, і ў другой (асабліва ў «Шчодрасьці») былі зьмешчаныя вершы, якія сьведчылі ня проста пра творчую сталасьць паэта, але аб тым, што ў яго асобе разгарнуўся талент магутнай лірычнай сілы.

Няхай паслужыць мне здароўе,
Як пілігрыму кій дарожны, —
Пайду пяшком у Прыдняпроўе
І завітаю ў луг мурожны.

Або:

Зьвініць, зьвініць у лузе скошаным
Дзявочы сьпеў і — замірае.
А смутак чмелем растрывожаным
Яшчэ ў грудзях маіх іграе.

Гэта — з кнігі «На грэбнях хваль». А вось што было ў кнізе «Шчодрасьць».

Садок вячэрні, садок ружовы
Густога ветру абдаў струмень.
Аб яблык шорхнуўшыся мядовы,
Зьвініць прамень.

Выходзіць з хаты ў адзеньні чорным
Каваль стамлёны і ля двара
Спыніўся ціха — шырокім горнам
Шуміць зара.

Гэта ўсё строфы, якія помню на памяць ад першага калісьці прачытаньня.

Сярдзіты вецер шкуматаў страху.
І капаў нудны дождж, як суцяшэньне.
Заснуў я. А назаўтра на шляху
Агледзеў дзьве антонаўкі ў кішэні.
Ня ведаю, што думала яна,
Але заўжды, як перуны бабахнуць,
Мне вёска незнаёмая відна
І — далячыні яблыкамі пахнуць.

Або:

Белагрудыя воблакі, белагрудыя воблакі
Праплывалі над садам, дажджы несучы,
Атуляючы ценем няўлоўныя воблікі,
Што прыйсьці не пасьпелі да гэтай начы.

І было ў кнізе некалькі вершаў пра каханьне — сьветлых-сьветлых, галубіна-
ласкавых, незвычайна пашчотных.

Хай лягчэйшым яшчэ тваё стане дыханьне,
Хай аб дзівах зямных табе шэпчуць лісты.
Ты прыйшло да мяне неспадзеўку, каханьне,
Як прыходзіць стамлёнаму шклянка вады.

Па праву блізкага сябра, я ведаў, што здарылася са Сьцяпанам, калі ён ляжаў
у бальніцы, — якое сапраўды неспадзяванае нахлынула на яго пачуцьцё захап-
леньня адной юнай асобай, як моцна яно ўскалыхнула яго безабаронна-чуйную
душу. Па прычыне абставінаў закаханасьць гэтая цягнулася зусім нядоўга, але
пасьпела натхніць паэта на стварэньне некалькіх лірычных шэдэўраў, прасякну-
тых разуменьнем непазьбежнасьці драматычнай разьвязкі і таму асабліва кра-
нальных.

Гэта белая ціша пакояў шпітальных
Агарнула мяне, быццам студзеньскі сьнег,
І здалёку-далёк пры заранках сьвітальных
Жаўруковым званком мяне будзіць твой сьмех.

А яшчэ ў кнізе «Шчодрасць» быў верш, які стаў знакавым ня толькі ў твор-
часьці Сьцяпана Гаўрусёва, але і ў паэзіі ўсёй нашай кагорты былых падлеткаў
вайны.

Я вырас пад гарматнымі стваламі,
Я мераў час секундай, а ня днём,
Я вызначаў свой рост не пад сталамі, —
Пад расчахлёнай пашчай, пад агнём.

Надзіва ёмістая паэтычная формула, шчасьліва знойдзены метафарычны воб-
раз часу, вобраз лёсу цэлага пакаленьня.

Неўзабаве пасля заўчаснай сьмерці Гаўрусёва (12 сакавіка 1988 г.) я пера-
чытаў — уважліва, не сьпяшаючыся — усе яго прыжыцьцёвыя кнігі (акрамя
названых — гэта «Ураган», 1966, «Профіль веку», 1969, «Пераклічка», 1972,
«Водсветы», 1978, «Азарэнне», 1980, «Пладаноснасць», 1986). Чытаў іх усе ў
свой час, бачыў іх тэматычную адметнасьць, і аднак жа не чакаў, што ў такой
меры праз усе дзесяцігоддзі ў яго душы панавала памяць вайны, памяць
перажытага пад акупацыяй і ў першыя гады па вызваленьні. Зноў і зноў, з верша
ў верш, нават і ў самых надзённых, ён вяртаецца ў свае незабыўныя, апажараныя
і зруйнаваныя падлеткавыя гады, так ці іначай абуджаючы і ўскалыхваючы
змучаную, збалелую памяць. І праз дваццаць, і праз трыццаць, і праз сорак гадоў
пастаянна высьвечваюцца ў гэтай памяці эпізоды і вобразы той жахлівай пары,
ажываюць і гучаць галасы тых, хто не дажыў да Перамогі, да міру, каму, зрэшты,
і мір шчасьця-радасьці прынёс мала.

Бяжы, хлапчук, цераз сумёты,
Крычы братам, што ты жывы,
Пакуль чужыя самалёты
Ня здзьмухнуць крыльлем галавы.

Гэта — з вайны. А вось — з верша «Пасьляваеннае», — пра дзяўчат, што «самі і косяць, і жнуць» і ў якіх няма ніякіх надзей на сваё законнае жаночае шчасьце.

Як душы не зайсьціся ад скрухі,
Пра якога гадаць жаніха? —
На сяле толькі стораж бязрукі,
І ў таго не накрыта страху.

Дык што ж яна была такое — тая Вялікая Айчынная, што і праз дзясяткі гадоў засланыя ў памяці паэта ўсе спазнаньня радасьці маладосьці (а яны ж былі!), выцясьняе і выцясьняе з яго духоўнага сьвету ўсё іншае, што называецца простым зямным чалавечым шчасьцем. І ці трэба зьдзіўляцца, што столькі пакалечаных чалавечых душ поўняць прасьцягі другой паловы XX-га стагоддзя, усё ідуць і ідуць Туды, пад Яго вечную апеку, у тым ліку — і пакалечаныя душы паэтаў. Выдатных паэтаў. Самых лепшых паэтаў. Адна з такіх душ, адзін з такіх трагічных лёсаў — Сьцяпан Гаўрусёў.

Не абмінае змора,
Сьцюдзёная зіма.
З кім гаварыў учора,
Тых сёньня ўжо няма.

Гэта — ён пра іншых. Сёньня — гэта пра яго. А між тым ён быў вялікі жыцьцядлю і аптыміст. Ён да апошніх дзён верыў у свайго «белага лебедзя».

Чорны воран, белы лебедзь —
Лёд нябыту, сьмеласьць мар.
Адзін маску з мяне лепіць,
А другі — натхнёны твар.

Чорны воран, белы лебедзь —
Хто адолее з двух?
Першы рукі мне сашчэпіць,
А другі — разьніме іх.

Чорны воран, белы лебедзь —
Глянупі ўвысь і на жарству.
Мяне воран не зачэпіць,
Пакуль з лебедзем жыву.

У жарству ён адыходзіў з белым лебедзем у душы і на вуснах. З вялікай сьветлай любоўю да жыцьця, да людзей, да сяброў-адзінаверцаў.

...І вось — новая «Анталогія беларускай паэзіі», том Трэці. Як я ўжо сказаў упачатку — у ёй сто трыццаць паэтаў. Сьцяпану Гаўрусёву выдавецтва субожылася даць толькі сто радкоў. Паўсотні паэтаў атрымалі па дзвевесьце і больш, у тым ліку — некаторыя маладыя, якім да маштабу Гаўрусёва яшчэ далёка-далёка. Чаму ж так абышліся з выдатным паэтам — так непаважліва да яго высокага імя і прыгожага плёну, так несправядліва і неміласэрна? У мяне на гэта адказу няма. Па-шчырасьці, адказ ёсьць, але я, з павагі да Яе Вялікасьці Паэзіі, прамаўчу. Бо давядзецца закрануць нешта надта-надта балючае.

Усе да адной свае прыжыцьцёвыя кнігі Сьцяпан Гаўрусёў падарыў мне з надпісамі (некаторыя — мне і «цудоўнай» ці «слаўнай Ніне Іванаўне»). І амаль кожны надпіс заканчваўся аднолькава — «з любоўю» або «з нязьменнай любоўю». Не забываў і падкрэсьліць: «брату па думках, па сэрцу», «аднадумцу», «аднаверцу». За колькі гадоў да апошняга «бывай» ён прысьвяціў мне і апублікаваў у часопісе «Беларусь» верш, які так і назваў: «Нілу Гілевічу».

Перачытваю надпісы, перачытваю верш. Удзячна цешуся і горка-тужліва маўчу.

1993

... І трывалае інтэлектуальнае забесьпячэньне

Некалькі думак і заўвагаў аб паэтыцы А.Вярцінскага

З Анатолям Вярцінскім мы пяць гадоў (1951–1956) разам вучыліся на філфаку Белдзяржуніверсітэту, ён — на аддзяленьні журналістыкі, я — на аддзяленьні беларускай мовы і літаратуры. Два з гэтых пяці гадоў жылі ў адным пакоі інтэрнату. Пасяліліся разам, калі зразумелі, што нас лучыць ня толькі агульны грэх вершапісаньня, але і паглыбленая цікавасьць да сучаснай літаратуры і да праблемаў грамадска-палітычнага жыцьця.

Што студэнт Анатоля Вярцінскі піша вершы — было вядома толькі чытачам універсітэцкай шматтыражкі «За сталінскія кадры», на старонках якой ён некалькі разоў апублікаваўся. Але гэтага было недастаткова, каб у асяроддзі менскай літаратурнай моладзі загаварылі пра новае паэтычнае імя. У 1954-м А. Вярцінскі выйшаў на старонкі рэспубліканскага друку («Чырвоная змена», «Маладосць»), але — вельмі сьціпла, ва ўсякім разе, рэзанансу, наколькі помню, не было. Далей творчая актыўнасьць, мяркуючы па друку, набіралася ім, я сказаў бы, досыць марудна: тры-чатыры новыя вершы ў 1955-м годзе, столькі ж у 1956-м, ніводнага ў 1957-м і ў 1958-м. Сябрам ужо было стала трывожна: што здарылася? Паэтычная ж заяўка была ім зроблена, так бы мовіць, несумненная. Дык чаму замоўк?

Усе трывогі адпалі летам 1960-га, калі ў часопісе «Маладосць» паявілася паэма А.Вярцінскага «Слова пра хлеб». Асабіста для мяне гэта была вялікая радасьць. Нават запісаў у дзёньніку. «20-га ліпеня. Прачытаў у «Маладосці» паэму Анатоля Вярцінскага «Слова пра хлеб». Малайчына сябра! Сьвежая рэч! Канешне ж, гэта сьведчаньне таленавітасьці, бо сказаць па-свойму — каб крануць сэрцы — аб тым, што шмат разоў гаварылася іншымі, — гэта пад сілу толькі сапраўды таленавітаму чалавеку. Такім чынам — Анатоля «усплыў». Ура!» Вось радкі, якія хораша ілюструюць тое, чым асабліва дапала мне да душы паэма, імгненна ў памяці перагукнуўшыся з «Раніцай у нядзельку» Коласа.

Стаіць цішыня незвычайная ў хаце.
Зьбіраемся дружна мы каля маці.
Мы бачым адны толькі матчыны рукі,
адны яе рукі, адны іх рухі,
А маці, з сваёй урачыстай усьмешкай,
нізка схіляецца над дзежкай
(над той, на якой сядзела нявестай).
Яна расчыняла хлебнае цеста.
Цеста мясіла яна кулакамі,
сьценкі дзяжы абірала рукамі,
вады падлівала, мукі падсыпала...
І нам было клопатаў тут нямала.
Былі мы ў мінуту гэтую рады
выканаць матчыны ўсе загады.
Мы ёй памагалі рукаў закасваць,
муку падсыпаць — па яе заказу,
хусьцінку мы ёй папраўлялі ахвотна
ці лоб выціралі матчын потны.
Было урачыста і ціха ў хаце —
хлеб з новага жыта ўчыняла маці.

У 1962-м, пад назвай «Песьня пра хлеб», выйшла яго першая кніга. Паэту было ўжо за трыццаць. Пэўныя адметныя рысы яго паэтыкі ўжо намеціліся і праступілі (асабліва ў паэме), але яшчэ ня сталі вызначальнымі. Непаўторна ягонае, «вярцінскае» было пераканаўча засьведчана кнігамі «Тры цішыні (1966) і «Чалавечы знак» (1968). Многія зьмешчаныя ў іх вершы былі ня толькі выдатныя, але і знакавыя, якія ў размове аб сучаснай беларускай паэзіі абмінуць было немагчыма. Назаву толькі некаторыя: «Рэквіем па кожным чацьвёртым», «Мама мыла раму», «Статак вяртаецца з поля», «Дынамік», «Эдзіт Піяф хоча любові», «Я фільм глядзеў. Там Спартака расьпялі», «Высокае неба ідэала», «Абрастаем. Паперамі, рэчамі...», «Людзі простыя гадаюць», «Ода квітанцыі», «Пра воўка памоўка»... А паперадзе нават гэтых лепшых вершаў я паставіў бы дзьве паэмы: «Дажынкi» і «Заазер'е». Абедзьве названыя паэмы — творы рэдкай па тым часе (сярэдзіна 1960-х) праўдзівасьці, рэдкай эмацыянальнай сілы і псіхалагічнай дакладнасьці.

Цётку Аксiнью на калгасным жніве, на сонцы, хапіў удар, ёй стала страшэнна кепска, яна «ледзьве ідзе-брыдзе», але гэтага ніхто ня хоча бачыць і разумець, ёй ніхто не спачувае, ніхто ня верыць, што яна можа вось-вось памерці, — ні ўчотчык, які абазваў яе сімулянткай і патрабуе выпіўкі, ні брыгадзiр, які пагражае аштрафаваць, падаць дакладную старшыні, ні муж у дварэ, які сабраўся ехаць па сена і:

Спытаўся, калі каня запрог,
чаму вярнулася так рана.
Яшчэ ж, здаецца, няма і трох.
Яна як быццам ня чула Івана.
«Чаму так рана? Ці ўжо дажалі?
Чаму так рана? Што з табой?..»
Яна на яго глядзела з жалем,
яна на яго глядзела з журбай.
Яна сказала, што захварэла,
што ёй так трудна, нібы ўгарэла,
што ледзь дайшла да свайго двара,
што паміраць прыйшла пара...
Яго расьсьмяшылі словы Аксiннi.
«Кiнь ты, Аксiнья. Ідзi паляжы.
Потым схадзi пашукай на мяжы
якой травы, бо галодныя сьвiннi...»

Людзi ачарсьцьвелi зьвярынай чэрствасьцю, і Аксiнья ня можа зразумець: чаму яны так? Што з iмi? Прылегла і, як у сьне, чуе песьню пра Купалку «Ой, рана на Івана», «Дзе, Купалка, начавала? Ой, рана на Івана. Начавала ў чыстым полі, у чыстым полі, ў густым жыце. Чаму ня верыце, скажыце?.. Так і спытаўся: «Чаму так рана?» А не спытаўся, як мне пагана.» Пацягнулася Аксiнья ў Замошша, да фельчара, за дзьве вярсты ад дому, і дайшла-дабрыла, а там ёй казалі: «Цётка, закончыўся прыём. Доктара выклікалі ў раён. Цётка, ня трэба было пазьніцца. Заўтра прыйдзеш... Бывай здарова...» Дакладна так — як і з тысячамi iншых калгасна-прыгонных беларускiх Аксiнняў. Ад душэўных пакутаў, што ёй ня вераць, Аксiнья назаўтра пайшла разам з усімi жаць. Пайшла ня жаць, а паміраць.

Вельмi цяжкае пачуцьцё застаецца на душы пасьяля прачытаньня паэмы. Пачуцьцё безвыходнасьці і беспрасьвецья, неспатольнай крыўды за лёс народу, за якуюсьці фатальную асуджанасьць добрага, сумленнага чалавека на гора — на пакуты і сьмерць. Але хiба — за фатальную? Хiба трагедыя адбываецца ня ў нас на вачах, ня ў нашым хваленым-перахваленым савецкiм грамадстве?

Хiба нас не пачынаюць апаноўваць пытаньнi: дык хто мы? Як мы жывем і чым хвалiмся? І як думаем жыць-быць далей? Сапраўдная паэзія, як вядома, гэта тая

паэзія, якая спараджае ў душы чытача пытаньні — вялікія, жыцьцёва-важныя, можна сказаць — вечныя.

Другая паэма — «Заазер'е» — блізкая па настроі, па гучаньні да першай, але яна — наскрозь спавядальна-інтымная, асабістая, і таму яшчэ больш балючая. Там — пра вясковую цётку Аксінью, якую ў безнадзейным стане адвозяць у раённую бальніцу (вобраз зьбіральны), а тут — пра родную маці паэта, якой ня стала, гаворыць, у глыбокай жалобе і скрусе, сын. Гаворыць, асірацелы, з ёю, гаворыць з рэчамі ў хаце, з яе прыладамі працы, і гаворыць сам з сабою, са сваёй памяцьцю, са сваім заўтрашнім днём. Гаворыць пра яе жыцьцё, пра набліжэньне бяды, пра сьмерць, пра пахаваньне і памінкі. І гаворыць з такой спавядальнай, такой балючай шчырасьцю, калі забываеш, што перад табой — мастацкі твор, паэзія. Такого рэквіема па маці — такога смуткоўна-горкага, такога нясьцерпна-журботнага, такога балюча-праўдзівага — ніхто з беларускіх паэтаў не напісаў. Асабіста перажытае ўзьнята на ровень чалавечай трагедыі. Падам — для ілюстрацыі — хоць фрагмент з разьдзелу «Назаўтра раніцай».

Ціха карова ў хлеве мычыць.
Ціха карова ў хлеве рыкае.
Мычаньне жаласна гучыць.
Гэта яна Яе чакае.
Знае Яе і чакае Яе.
Ёй была доена, поена, кормлена.
Голас Яна не падае.
Чуе бяду душа каровіна.
І гэта мычаньне, гэты рык —
душы яе, каровінай, крык.
Карова жаласна мычыць.
Яна мычыць. А хата маўчыць.
Сьцены маўчаць. Цені маўчаць.
Маўчаць куткі ўсе і закуткі.
Маўчаць Яе зьвязкі, Яе скруткі.
Коўдры і посьцілкі маўчаць.
Столь маўчыць, стол маўчыць.
Маўчаць Яе клункі і пакункі.
Маўчаць Яе даўнія пакупкі.
Вузельчык на цьвіку маўчыць.
Падушкі маўчаць. Катушкі маўчаць.
Маўчыць клубочак Яе нітак.
На кожнай рэчы — маўчаньня пячаць,
асірацеласьці адбітак.
Рэч маўчыць. Печ маўчыць.
Печ без Яе астывае — стыне.
Вось-вось заенчыць, закрычыць:
«Дзе Яна? Дзе Гаспадыня?!»
Печ маўчыць. Хата маўчыць.
Яна без Яе — быццам пустыня.
Вось-вось заенчыць, закрычыць:
«Дзе Яна? Дзе Гаспадыня?!»

У чым грамадская каштоўнасьць лепшых твораў Анатоля Вярцінскага 1960-х гадоў — і пазм, і вершаў? У іх глыбокай чалавечнасьці, у свабодзе духу, у раскаванасьці радка і слова, у поўным вызваленьні іх эстэтыкі ад спадчыннага дагматызму і казёншчыны. У тым, зазначым дзеля справядлівасьці, у чым і грамадская каштоўнасьць лепшых старонак усёй беларускай паэзіі «пасьякультурнаўскай» эпохі.

Яшчэ некалькі словаў у дадатак пра характэрныя рысы паэтыкі А. Вярцінскага, пра ідэйна-зьмястоўныя асаблівасьці яго твораў, улюбёныя ім прыёмы лірычнай кампазіцыі, спосабы арганізацыі страфы, эўфанічна-інтанацыйную інструментароўку верша. Падкрэсьлім агульнапрызнанае: Анатоль Вярцінскі — паэт, твор-

часьць якога ў цэлым вызначаецца трывалым інтэлектуальным забесьпячэньнем. Паэт-мысьляр, прыродная стыхія, любоў і прызваньне якога — думаньне, раздумваньне, аналітычная работа мозгу. Адсюль — імкненьне да вялікіх, маштабных абагульненьняў, да глабальных кантэкстаў. Адсюль — і тое, што трэба лічыць моцным у яго паззіі, і тое, што аслабляе сілу эмацыянальнага ўздзеяньня твора на душу чытача. Чытаць паэта, які ўмее і любіць думаць, — апрыоры цікава, бо можна разьлічваць на неспадзяваныя асацыяцыі, на сутыкненьне думак і сэнсаў, на незвычайны паварот і абвастрэньне думкі, нават і на вытанчаную, але не пустую, а разумную гульню думак. Адпаведна — і на майстравітую гульню словаў сінанімаў, амонімаў, антонімаў, асабліва дасьціпную ў творах іранічных і сатырычных. Разам з тым здараецца, натуральна, што прыродная схільнасьць да энергічнага, напружанага думаньня не дазваляе даць месца жывому пачуцьцю, вобразу паэтычна-цялеснаму, і тады верш трымаецца толькі на лагічных канструкцыях, на сілагізмах. Узьнікае рэальная небяспека захапіцца мнімафіласафічнасьцю і выдаць «на гара» што-небудзь павярхоўна-плыткае, упасьці ў банальныя маральна-дыдактычныя сентэнцыі. На шчасьце, моц і творчая прадукцыйнасьць інтэлекту, як правіла, засьцерагае верш Вяцінскага ад гэтага.

Галоўная адметнасьць мастацкага стылю А.Вяцінскага — у яго паэтычным сінтаксісе. Нават можна сказаць так: альфа і амега верша Вяцінскага — сінтаксіс. Напачатку гэта было ня надта выяўным, але з цягам часу клопат пра сінтаксіс (счэпка слоў у радку, счэпка радкоў, пабудова страфы і кампазіцыя ўсяго верша) як бы бярэ верх над усім. Ужо несумненна, што няма ў беларускай літаратуры другога паэта, які б у такой меры «эксплуатаваў» знакавы радок-рэфрэн і наогул прыём паўтарэньня, нарашчэньня, градацыі, як гэта робіць А.Вяцінскі. Моцная ці, наадварот, слабая гэтая якасьць верша? У Вяцінскага — моцная. Амаль заўсёды выратоўвае пачуцьцё меры і густ, які, як вядома, у мастацкай творчасьці значыць ня менш, чым талент (ёсьць меркаваньне, што нават больш). Паглянем, напрыклад, як працуе рэфрэны радок «Сьпі, родная. Ты мала спала.» у прысьвечанай памяці маці паэме «Заазер’е».

Сьпі, родная. Ты мала спала.
Ты неспакойна спала на зямлі,
дзе мала цішыні і ладу мала,
і сны твае трывожныя былі.
Сьпі, родная. Ты мала спала.
Дзяцей прысьпіш — сама усё ня сьпіш,
усё глядзіш у цемнату, бывала,
усё ўздыхаеш у начную ціш.
Сьпі, родная. Ты мала спала.
Ты болей знала неспакой начны.
Нас гадавала — мала спала,
нас ратавала — мала спала,
шмат працавала — мала спала,
шмат бедавала — мала спала...
Сьпі, родная. Хоць там спачні.

Кожны невялічкі перыяд тэксту пачынаецца гэтым радком. І так жа ён кожны раз на месцы, так дарэчы, што міжволі аддаеш належнае маральнай і эстэтычнай чуйнасьці паэта. Камусьці можа здацца, што ў выдатным вершы «Высокае неба ідэала» з аднаіменным рэфрэнным радком атрымаўся перабор — ажно 10 на 47-радкавы тэкст. Але паспрабуйце хоць адну страфу з рэфрэнам апусьціць — які адчувальны ўтварыцца разрыў у эмацыянальна напружаным лірычным сюжэце. Стане зусім відочна, што гэтае напружаньне і ўзьнікае дзякуючы паўтарэньню апорнага радка. Так што — справа, як гэта кажуць, ня ў колькасьці. Справа, паўтараю, у «пачуцьці меры і суразьмернасьці» (А.Пушкін). Падкрэсьлім, што

ўлюбёны паэтам прыём паўтарэння аднаго і таго ж радка ці аднародных радкоў-сказаў — гэта сьлед вучобы ў майстра па імені Народ, плённае выкарыстаньне паэтыкі народна-песеннай творчасьці. У песенным фальклору і паўтор, і паралелізм займаюць пашаноўнае месца.

Паводле адзнак паэтыкі некаторыя вершы А.Вярцінскага можна аб'яднаць у асобную групу пад умоўнай назвай «прытчавыя». У іх — моцны элемент мудра-іранічнай павучальнасьці, з амаль абавязковым выкарыстаньнем алегорыі, ад чаго некаторыя з іх з'яўляюцца па сутнасьці байкамі (напрыклад, «Акіяні і лужына»). А гэта ўжо — ня толькі ад фальклору (ад народнай казкі), але і ад традыцыяў нашай старажытнай кніжнасьці, ад паэтыкі казаньяў і пропаведзяў Кірылы Тураўскага і іншых царкоўных пісьменьнікаў-асьветнікаў. Для паэта-інтэлектуала гэта зусім натуральна. Сярод вершаў павучальнага характару з мудра-іранічным замесам у Вярцінскага сустракаюцца сапраўдныя шэдэўры.

Людзі простыя гадаюць,
знаць жадаюць і пытаюць,
што людзі вялікія ядуць.
А людзі вялікія тое ядуць,
што людзі простыя ім дадуць.
Яшчэ гадаюць людзі простыя,
на чым вялікія людзі сьпяць,
хаця ткуць самі коудры і простыні,
хаця самім даводзіцца слаць.
Яшчэ загадка для простых людзей...
Загадак у іх, як у дзяцей!
Ах, простыя людзі, простыя людзі,
калі вам усё зразумела будзе?

У апошнія два (калі ня з гакам) дзесяцігоддзі новыя вершы Анатоля Вярцінскага зьяўляюцца ў друку, на вялікі жаль, рэдка. Але тое, што ўсё ж зьяўляецца, ёсьць годным працягам створанага раней, ёсьць новым высокім парывам творчага духу, узьлётам неспакойнай сьвятлістай думкі. Ёсьць той жа, знаёмай нам, разнасьцежанасьцю душы насустрач жыцьцю і любові.

Нібы казалы прырода
Людзям майго народа:
«Ведаю, людзі добрыя,
Што радасьці вам нестася.
Дык вось, мае любыя дзеці,
Глядзіце на гэтую квецень,
Глядзіце і любуйцеся,
І цешцеся, дзеці мае!»

Я глядзеў на яблыні,
На гэты чуд новаяўлены,
Я глядзеў на квецень
І адыходзіў душой.
Такое было адчуваньне.
Такое хваляваньне,
Якое бывае ў храме
З яго ўрачыстай імшой.

Гэта — з верша «Ня помню такога лета», апублікаванага ў часопісе «Дзеяслоў». Пад вершам паэт паставіў дату: чэрвень 2006-га. Паставім і мы сваю.

2006, сьнежань.